

Okres aktywności zawodowej a styl życia osób w wieku senioralnym po ich przejściu na emeryturę

W niniejszym opracowaniu zaprezentowane zostały wybrane aspekty przejścia na emeryturę osób w wieku senioralnym na podstawie przeprowadzonych badań. Okres emerytalny sprzyja wspomnieniom i refleksji nad swoim dotychczasowym życiem oraz nad dalszym możliwym losem. Dlatego też badania te miały na celu ustalenie, jakie są wspomnienia i przeżycia oraz jakie jest wartościowanie okresu działalności zawodowej, a także obecnego życia tych osób.

Przedstawione w niniejszym opracowaniu analizy dotyczą badań przeprowadzonych w 2006 roku za pomocą kwestionariusza wywiadu na temat: „Moje przejście na emeryturę”. Przeprowadzili je studenci studiów pedagogicznych Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku pod ogólnym kierownictwem prof. dra hab. Zygmunta Wiatrowskiego. Badaniami objęto 1268 osób w wieku senioralnym. 1094 osoby, czyli 86,3% ogółu badanych, to emeryci różnych grup zawodowych i w różnym wieku życia. Pozostali – 174 badanych (13,7%) – to osoby w wieku przedemerytalnym, z okresu do dwóch lat przed ich przejściem na emeryturę. Kryterium doboru badanych wyznaczało miejsce zamieszkania studentów, dlatego ograniczają się one do województwa kujawsko-pomorskiego.

Analiza danych charakteryzujących badaną zbiorowość pozwoliła na stwierdzenie, że badani odzwierciedlali ogólne prawidłowości demograficzne w skali kraju. Wśród badanych emerytów dominowały kobiety, stanowiące 64% ogółu. Biorąc pod uwagę przedział wiekowy, zdecydowanie przeważały osoby w wieku do 75 lat (stanowiąc aż 95,2% badanych osób). W przypadku wykształcenia, dominowały osoby z wykształceniem średnim i policealnym – 39,5% badanej zbiorowości, a następnie osoby z wykształceniem wyższym (wyższym zawodowym i wyższym magisterskim) – o nieznacznie różniącym się wskaźniku procentowym wynoszącym 38,9%.

W przypadku stanu cywilnego i rodzinnego zdecydowana większość to osoby zamężne (w przypadku kobiet – 68,3%) i żonate (w przypadku mężczyzn – 86%), co stanowi 74,7% badanych emerytów. Biorąc pod uwagę miejsce stałego zamieszkania, dominowały osoby z miasta powiatowego – 44,5%, a następnie osoby zamieszkujące wieś lub małą osadę – 25,7%.

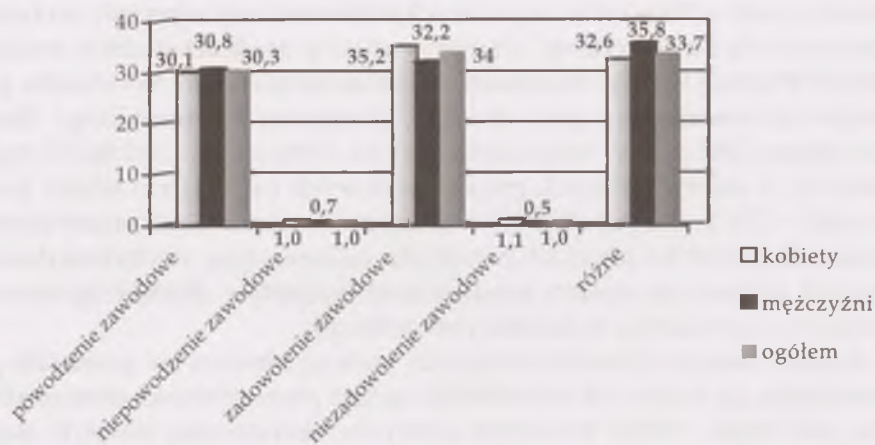
Na tej podstawie można uznać określoną reprezentatywność przeprowadzonych badań, pomimo iż ogólne wymagania dotyczące próby reprezentatywnej są daleko idące, bowiem niniejsze opracowanie zawiera jedynie wnioski o charakterze hipotetycznym.

Ze względu na charakter niniejszego opracowania zasadne wydaje się przedstawienie wspomnień emerytów, związanych z określonymi aspektami ich życia zawodowego, które mogą stanowić znaczący kontekst dla analiz dotyczących ich obecnego życia w Polsce.

W związku z tym, istotne znaczenie miała analiza dominujących stanów badanych osób w okresie zatrudnienia, według ich własnej opinii, przy czym czynnikiem różnicującym zaprezentowanych analiz uczyniono płeć. Wyniki badań przedstawia wykres 1.

Wykres 1

Dominujące stany badanych osób w okresie zatrudnienia

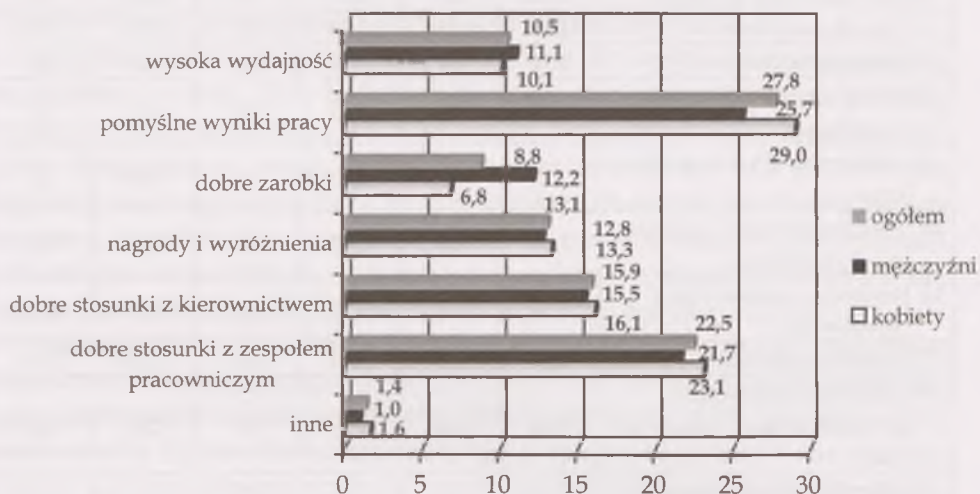
Na podstawie powyższych danych można stwierdzić, że badaną grupę w okresie aktywności zawodowej charakteryzowało przede wszystkim poczucie zadowolenia zawodowego (tę możliwość wskazało 34% badanych przy N = 1268, w tym 35,2% kobiet przy N = 810 i 32,2% mężczyzn przy

N = 458) oraz różne stany (33,7% badanych, w tym 32,6% kobiet i 35,8% mężczyzn). Również wysoki odsetek badanych wskazywał na stan powodzenia zawodowego – 30,3% emerytów, w tym 30,1% kobiet i 30,8% mężczyzn. Zdecydowanie najmniejsza grupa odczuwała niepowodzenie zawodowe i niezadowolenie zawodowe – każda z tych dwóch możliwości uzyskała zaledwie 1% wśród badanej populacji.

W związku z wysokim odsetkiem wskazań na stan powodzenia zawodowego, zostały przeanalizowane jego dominujące oznaki wśród badanych osób. Wyniki badań przedstawia wykres 2.

Wykres 2

Dominujące oznaki powodzenia zawodowego badanych osób

Analiza wyników badań przedstawionych w powyższym wykresie pozwala na stwierdzenie, że dominującymi oznakami powodzenia zawodowego wśród badanych osób były w pierwszej kolejności pomyślne wyniki wykonywanej pracy – tę możliwość wskazało 27,8% badanych, w tym 29% kobiet i 25,7% mężczyzn. W drugiej kolejności emeryci wskazywali na dobre stosunki z zespołem pracowniczym (22,5% badanych, w tym 23,1% kobiet i 21,7% mężczyzn). Wysoką rangę uzyskały również dobre stosunki z kierownictwem (15,9% badanych, w tym 16,1% kobiet i 15,5% mężczyzn), a także nagrody i wyróżnienia (13,1% badanych, w tym 13,3% kobiet i 12,8% mężczyzn).

Istotne dopełnienie powyższej charakterystyki stanowi analiza oceny wpływu pracy zawodowej na przebieg i kształt życia przez badanych emerytów. Wyniki w formie zestawienia analitycznego przedstawia tabela 1¹.

Tabela 1. Wpływ pracy zawodowej na przebieg i kształt życia badanych – zestawienie analityczne

Lp.	KIERUNEK I ZAKRES WPLYWU	KOBIEТЫ N = 810		MĘŻCZYŹNI N = 458		OGÓŁEM N = 1268	
		średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru
1	życie rodzinne	3,18	V	3,27	V, VI	3,18	V
2	rozwój osobowy	3,40	I	3,34	I	3,40	I
3	sposób bycia	3,17	VI	3,15	VII	3,17	VI
4	zakres potrzeb materialnych	3,11	VII	3,27	V, VI	3,11	VII
5	zakres potrzeb wyższych	2,44	XII	2,55	XV	2,44	XII
6	rozwój zawodowy	3,21	IV	3,32	III	3,21	IV
7	kontakty społeczne	3,26	III	3,28	IV	3,26	III
8	wiara w siebie i chęć bycia kimś więcej	3,02	IX	3,13	VIII	3,02	IX
9	inicjatywność i przedsiębiorczość	2,78	X	2,93	X	2,78	X
10	chęć posiadania i dochodzenia do majątności	2,36	XIV	2,67	XI	2,36	XIV
11	poczucie prawości i sprawiedliwości	3,06	VIII	3,10	IX	3,06	VIII
12	wiara w demokrację	2,19	XV	2,61	XIII	2,19	XV
13	chęć bycia podmiotem w każdej sytuacji pracownicznej	2,42	XIII	2,60	XIV	2,42	XIII
14	potrzeba edukacji ustawicznej	2,68	XI	2,62	XII	2,68	XI
15	chęć doskonalenia swojej pracy	3,33	II	3,33	II	3,33	II
	ŚREDNIE WYBORU	2,91	-	3,01	-	2,91	-

¹ Przed analizą zebranego materiału dokonane zostały jego obliczenia ilościowe. Badani emeryci mieli za zadanie określić sposób spędzania czasu wolnego poprzez dokonanie wartościowania. Uzyskane odpowiedzi zostały odpowiednio pomnożone: „TAK” razy 4, „RACZEJ TAK” razy 3, „RACZEJ NIE” razy 2 i „NIE” razy 1. Uzyskane wartości punktowe podzielono przez liczbę badanych osób i otrzymano średnią wartość wyboru. Dla tej średniej z kolei zastosowano następujące przedziały wartościowania: do 1,50 p. – odpowiedź negatywna pewna – nie; od 1,51 p. do 2,50 p. – odpowiedź negatywna niepewna – raczej nie; od 2,51 p. do 3,50 p. – odpowiedź pozytywna niepewna – raczej tak; powyżej 3,50 p. – odpowiedź pozytywna pewna – tak.

Wyniki w tabeli 1 wskazują na to, że zdaniem badanych emerytów, zarówno kobiet, jak i mężczyzn, największy wpływ na przebieg i kształt ich życia miał rozwój osobowy. Ta odpowiedź osiągnęła najwyższą rangę, ze średnią ogólną – 3,40 p. w skali 1–4 i mieści się w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”. Drugą rangę (także zarówno wśród kobiet, jak i wśród mężczyzn) zdobyła odpowiedź: chęć doskonalenia swojej pracy, ze średnią ogólną – 3,33 p., która jest również wyrazem odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”. W przypadku trzeciej rangi zdania badanych emerytów różnią się nieco ze względu na płeć. Otóż wśród kobiet pozycję tę zajmują kontakty społeczne ze średnią ogólną – 3,26 p., a wśród mężczyzn rozwój zawodowy – średnia ogólna 3,32 p. Wśród mężczyzn kontakty społeczne zajmują czwarte miejsce (średnia ogólna – 3,28 p.), z kolei u kobiet rozwój zawodowy (średnia ogólna – 3,21 p.). Należy dodać, że wszystkie odpowiedzi osiągnęły stosunkowo wysoką wartość średniej ogólnej i mieszczą się w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”.

Ogólnie rzecz ujmując, można stwierdzić, że wpływ pracy zawodowej na przebieg i kształt życia badanych emerytów był stosunkowo silny, czego wyrazem jest wysoka ranga dla odpowiedzi związanych z tym aspektem, tj.: „chęć doskonalenia swojej pracy” i „rozwój zawodowy”. Co prawda nie uzyskały one rangi najwyższej, bowiem seniorzy najwyżej cenili swój rozwój osobowy, ale nie da się zaprzeczyć, że rozwój ten przebiega w silnej korelacji z rozwojem zawodowym. Jednakże na podstawie uzyskanych analiz nie można było określić, czy ankietowani emeryci byli tego świadomi.

Reasumując – stosunek badanych emerytów do określonych aspektów z życia zawodowego, mających wpływ na ich styl życia w okresie emerytalnym, jest zdecydowanie pozytywny. Dominuje wśród nich poczucie stanu zadowolenia i powodzenia zawodowego z okresu aktywności zawodowej, a także uczucie silnego wpływu pracy zawodowej na przebieg i dalszy kształt ich życia.

W kontekście powyższych ustaleń zostały przedstawione kolejne analizy dotyczące życia emerytów w Polsce, ich przeżyć oraz orientacji aksjologicznych w obecnym życiu.

Na podstawie badań udało się ustalić, w jakim okresie badani emeryci przeszli na emeryturę, a głównym czynnikiem różnicującym ową analizę uczyniono płeć. Tak więc, największa grupa badanych osób przeszła na emeryturę w terminie wcześniejszym – możliwym w danej grupie zawodowej – 42,7% (N = 1247), w tym 41,5% kobiet oraz 44,9% mężczyzn. W następnej kolejności były to osoby, które na emeryturę przeszły w terminie ustawowym – 39,5%, w tym 40,6% kobiet oraz 37,4% mężczyzn. Zdecydowanie najmniejszą grupę stanowiły osoby, które przeszły na emeryturę

w terminie późniejszym – jedynie 4,1% badanych osób, w tym 4,2% kobiet oraz 3,9% mężczyzn.

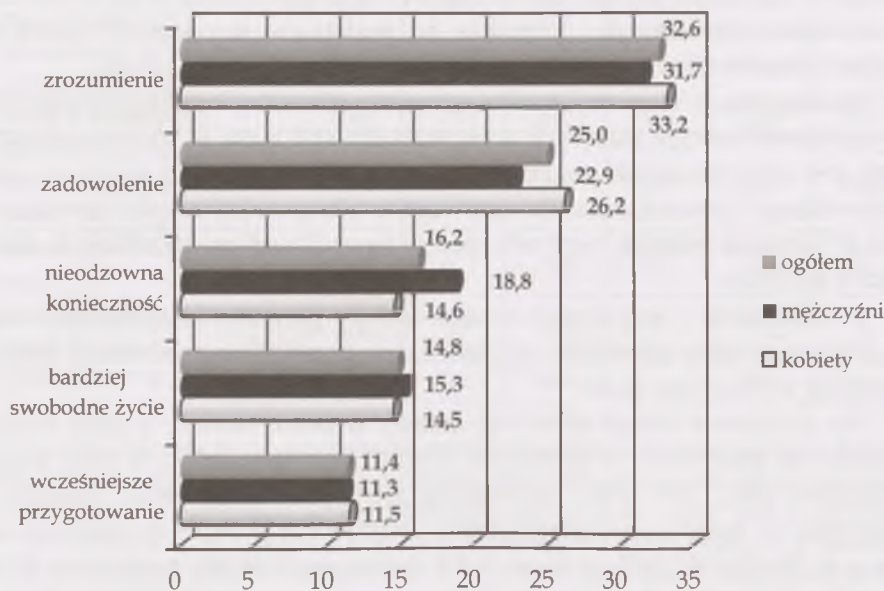
Wysoki odsetek osób przechodzących na emeryturę w terminie wcześniejszym ma związek z tym, że w Polsce do końca 2007 roku przedłużono możliwość przejścia na wcześniejszą emeryturę. Oznacza to, że osoby przechodzące w naszym kraju na emeryturę są stosunkowo młode. W 2005 roku mężczyźni mieli średnio 58,7, a kobiety 56 lat. To najniższy wiek osób korzystających z emerytur w krajach OECD i UE (gdzie wiek ten wynosi prawie 61 lat)².

W tym kontekście należy zwrócić uwagę na fakt, że na całym świecie istnieje tendencja odwrotna, a mianowicie do wydłużania okresu przejścia pracowników na emeryturę, co wiąże się głównie z takimi zjawiskami, jak: wydłużające się życie, starzenie się społeczeństw, malejący przyrost naturalny czy upadająca idea państwa opiekuńczego.

Dalsze analizy wyników przeprowadzonych badań dotyczyły sposobu przyjęcia faktu przejścia na emeryturę przez badane osoby. Dane z badań ukazuje wykres 3.

Wykres 3

Sposób przyjęcia faktu przejścia na emeryturę przez badane osoby

² Dane pochodzą ze strony internetowej Gazety Prawnej – z dnia 20 marca 2006 r. www.GazetaPrawna.pl

Z przedstawionych danych wynika, że większość badanych emerytów przyjmowała ze zrozumieniem fakt przejścia na emeryturę – 32,6% (N = 1373), w tym 33,2% kobiet oraz 31,7% mężczyzn. Stosunkowo liczna grupa emerytów odczuwała również zadowolenie – 25%, w tym 26,2% kobiet oraz 22,9% mężczyzn. Najmniejszą grupę stanowiły osoby, które wcześniej uświadamiały sobie taką konieczność i przygotowywały się do niej – 11,4% badanych, w tym 11,5% kobiet oraz 11,3% mężczyzn.

Uzupełnieniem powyższych ustaleń była próba określenia, jak liczna grupa spośród badanych emerytów podejmowała dodatkowo pracę zawodową. Okazało się, że jedynie 240 spośród badanych osób (N = 1268) zadeklarowało, iż pracowało dodatkowo jako emeryt, co stanowi 18,9% ankietowanych, w tym 122 kobiety (15,1%) oraz 118 mężczyzn (25,8%). Ten stan rzeczy znajduje swoje odzwierciedlenie w analizach statystycznych, z których wynika, że w Polsce występuje najniższy wskaźnik aktywności zawodowej osób starszych (55–64 lata) w stosunku do krajów Unii Europejskiej (Polska – 26,2%, Unia Europejska – ponad 40%)³.

W kontekście powyższych ustaleń należałoby zwrócić uwagę na fakt, że osoby w starszym wieku dysponują ogromnym doświadczeniem nie tylko życiowym, ale również zawodowym, które stanowi nieodłączny atrybut działalności zawodowej. Jednakże, aby zostało ono dobrze wykorzystane musi temu sprzyjać odpowiednia polityka rynku pracy i polityka społeczna państwa. W chwili obecnej realia w naszym kraju, nie sprzyjają odpowiedniemu wykorzystaniu doświadczenia osób przebywających na emeryturze, z którego korzystałoby społeczeństwo. Składają się na to: myślowe stereotypy, niska świadomość społeczna i nieudolna polityka ludnościowa. A wśród samych emerytów dominuje poczucie braku przydatności i odrzucenia.

Bardzo ważny i niezmiernie trudny problem stanowi w Polsce sytuacja bytowa i poziom życia ludzi starzejących się i starych. Związane są z tym różnorodne i poważne problemy oraz uwarunkowania tej sytuacji, jak i fakt, że grupa osób w wieku senioralnym stanowi populację niejednorodną. Można wymienić tu tylko trudny okres braku stabilizacji gospodarczej czy niedoskonałość systemu rewaloryzacyjnego rent i emerytur powodujący niedostatki materialne, aby wskazać, jak niełatwa jest obecna sytuacja osób starzejących się w naszym kraju. Dlatego też w zakresie przeprowadzonych badań dokonano próby ustalenia, jak badani emeryci oceniają własną sytuację materialną. Dane z badań ukazuje tabela 2.

Uzyskane wyniki badań przedstawione w niniejszym opracowaniu nie odbiegają zbyt od badań przeprowadzonych w drugiej połowie lat 80.

³ Dane pochodzą ze strony internetowej Gazety Prawnej – z dnia 20 marca 2006 r. www.GazetaPrawna.pl

Tabela 2. Ocena własnej sytuacji materialnej badanych emerytów

Lp.	SYTUACJA MATERIALNA	PŁEĆ				OGÓŁEM N = 1233	
		KOBIEТЫ N = 780		MĘŻCZYŹNI N = 453		L	%
		L	%	L	%		
1	dobra (zachęca do dalszego życia)	58	7,4	68	15	126	10,2
2	zadowolająca	390	50	252	55,7	642	52,1
3	trudna – ciężka	301	38,6	126	27,8	427	34,6
4	wyjątkowo trudna (a nawet rozpaczliwa)	31	4	7	1,5	38	3,1

Niektóre z badanych osób nie udzieliły na to pytanie odpowiedzi

i pierwszej lat 90. XX wieku w Polsce (Nowak 1998a, 1998b; Szukielojć-Bieńkuńska 1997)⁴, a przedstawione w nich tendencje wykazują bardzo duże podobieństwo. Tak więc, w chwili obecnej tylko połowa badanych emerytów ocenia swoją sytuację materialną jako zadowolającą – 52,1% (N = 1233), w tym 50% kobiet i 55,7% mężczyzn. Istnieje wysoki odsetek osób (34,6% ankietowanych, w tym 38,6% kobiet oraz 27,8% mężczyzn) oceniających swoją sytuację jako trudną lub ciężką, a 3,1% badanych, w tym 4% kobiet i 1,5% mężczyzn – oceniła ją jako wyjątkowo trudną, czy też rozpaczliwą, co jest niemal równoznaczne z danymi z roku 1990, gdzie 3,4% emerytów w podobny sposób oceniło swoją sytuację materialno-bytową.

Na podstawie powyższych wyników badań, jak również rezultatów badań empirycznych, zaprezentowanych w literaturze przedmiotu, uzyskać można pewien obraz sytuacji ekonomicznej ludzi starych w Polsce w ostatnich dwudziestu latach. Otóż, począwszy od połowy lat 80. XX wieku, coraz bardziej zauważalne staje się pogorszenie sytuacji materialno-bytowej tej grupy (Zych 1999, s. 54)⁵. Dlatego też należy zwrócić uwagę na fakt, że już od dłuższego czasu, ważny aspekt stanowi poszukiwanie rozwiązań systemowych gwarantujących ludziom starszym należyte miejsce w społeczeństwie oraz stworzenie warunków godziwego życia. Koncepcja rozwiązywa-

⁴ Por. również ogólnopolskie badania sytuacji bytowej ludzi starszych przeprowadzone przez GUS w latach 90. (Roczniki Statystyczne).

⁵ Stosunkowo wyraźnie wskazywał na to już Stefan Nowak w opracowanej w roku 1988 diagnozie na polecenie Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Socjologicznego (Nowak 1998b). W dokumencie tym jednoznacznie stwierdził, że znaczna część polskiego społeczeństwa „żyje w warunkach wyraźnego i pogłębiającego się ubóstwa, a około jednej piątej żyje poniżej skromnie nawet określonego minimum socjalnego. Wśród rencistów liczba ich wynosi niemal połowę”.

nia problemów osób starszych w środowisku lokalnym znalazła odzwierciedlenie w wielu dokumentach o charakterze międzynarodowym, czego wyrazem jest wiele rezolucji ONZ dotyczących różnych aspektów działań na rzecz ludzi starszych oraz postanowienia Europejskiej Karty Społecznej. Generalnie rzecz ujmując, zawarte w tych dokumentach postulaty dotyczą określenia odpowiednich warunków mających służyć zagwarantowaniu ludziom starym niezależną, bezpieczną i aktywną egzystencję (Zrałek 2002, s. 86).

Większość autorów literatury dotyczącej starości podkreśla wyizolowanie i osamotnienie człowieka starego we współczesnym świecie. Badania w tym aspekcie wykazały, że w miarę przybywania lat postępuje redukcja aktywności tych osób w wielu dziedzinach życia oraz ograniczenie społecznych kontaktów. Z drugiej jednak strony człowiek stary odczuwa potrzebę kontaktów osobistych, pragnie być potrzebnym i pełnowartościowym członkiem społeczności rodzinnej i szerszej (Dyczewski 1994, s. 47-48)⁶. Dlatego też istotny aspekt prezentowanych badań stanowi analiza sposobów spędzania wolnego czasu przez badanych emerytów. Wyniki badań, w formie zestawienia analitycznego, przedstawia tabela 3.

Wyniki z tabeli 3 wskazują na to, że sposób spędzania czasu wolnego przez emerytów różni się ze względu na płeć. Kobiety w pierwszej kolejności poświęcają wiele czasu rodzinie. Ta odpowiedź osiągnęła najwyższą rangę, ze średnią ogólną - 3,44 p. w skali 1-4 i mieści się w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”. Z kolei mężczyźni na pierwszym miejscu wskazali oglądanie różnych programów telewizyjnych, przy średniej ogólnej - 3,34 p., która jest również wyrazem odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”. Należy dodać, że „poświęcanie czasu rodzinie” wśród mężczyzn znalazło się na trzecim miejscu, mieszcząc się również w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”, ze średnią ogólną - 3,19 p. W drugiej kolejności kobiety wiele czytają - średnia ogólna - 3,25 p., a mężczyźni z kolei urzeczywistniają swoje zainteresowania hobbystyczne - średnia ogólna - 3,30 p. Te dwie odpowiedzi również mieszczą się w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”.

Generalnie rzecz ujmując, emeryci najwięcej wolnego czasu poświęcają rodzinie - średnia ogólna - 3,35 p., w drugiej kolejności oglądają różne programy telewizyjne - średnia ogólna - 3,26 p. oraz wiele czytają - III ranga, przy średniej ogólnej - 3,08 p. Wszystkie te średnie są wyrazem odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”.

⁶ Powyższe ustalenia dotyczą badań przeprowadzonych przez L. Rosenmayra i E. Kockeis zaprezentowane w książce L. Dyczewskiego.

Tabela 3. Sposób spędzania czasu wolnego przez seniorów – zestawienie analityczne

Lp.	FORMY SPĘDZANIA CZASU WOLNEGO	KOBIETY N = 810		MĘŻCZYŹNI N = 458		OGÓŁEM N = 1268	
		średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru
1	wiele czytam	3,25	II	2,76	VI	3,08	III
2	oglądam różne programy telewizyjne	3,21	III	3,34	I	3,26	II
3	doprowadzam swój dom (swoje mieszkanie) do przyzwoitego stanu	3,12	IV	2,84	V	3,02	IV
4	ureczywistniam swoje zainteresowania hobby-styczne	2,29	VI	3,30	II	2,65	VI
5	poświęcam wiele czasu rodzinie	3,44	I	3,19	III	3,35	I
6	zajmuję się swoim stanem zdrowia	2,98	V	2,94	IV	2,97	V
7	angażuję się w nurt życia społecznego, samorządowego i lokalnego	1,58	VII	1,82	VII	1,67	VII
8	nadal pracuję zawodowo	1,46	VIII	1,58	VIII	1,50	VIII
9	wyjeżdżam w podróże zagraniczne	1,39	IX	1,43	IX	1,40	IX
10	uczestniczę często w działaniach klubu seniora (osób trzeciego wieku)	1,32	X	1,20	XII	1,28	XI, XII
11	poświęcam się działalności twórczej	1,31	XI	1,26	X	1,29	X
12	inne	1,30	XII	1,25	XI	1,28	XI, XII
	ŚREDNIE WYBORU	2,22	-	2,24	-	2,23	-

Tendencję do spędzania czasu wolnego i poświęcania go rodzinie, zwłaszcza wśród badanych kobiet, można powiązać z faktem, że stanowi ona dla nich najwyższą wartość, co ukazują wyniki badań zaprezentowane w dalszej części opracowania. Jednakże, opierając się na analizie literatury przedmiotu, można domniemywać również, że taki stan rzeczy, przynajmniej u części badanych emerytów, może świadczyć nie tylko o silnych więziach łączących ich z rodziną, ale również o wysokim poziomie świadomości, że rodzina sama w sobie stanowi olbrzymią siłę oddziaływania, której nie da się w pełni zastąpić wpływami innych osób bądź instytucji opiekuń-

czych i wychowawczych (Szajek 1989, s. 57). W ostatnich latach obserwuje się rozluźnienie, a w niektórych rodzinach nawet patologie więzi rodzinnych. Coraz bardziej zauważalne są również niesprzyjające dla rodziny czynniki wewnątrzrodzinne, jak: deprecjacja wartości, lekceważenie norm społecznych, narastający alkoholizm czy bezrobocie rodziców. W związku z tym, znaczącej wagi nabiera konieczność przygotowania przyszłych rodziców do bardziej świadomego i odpowiedzialnego realizowania zadań opiekuńczych, wychowawczych i edukacyjnych w stosunku do swoich dzieci (Cudak 1999, s. 335-339). Istotna może być w tym przypadku pomoc innych członków rodziny, którymi są dziadkowie przebywający na emeryturze, dysponujący nie tylko wolnym czasem, ale głównie mądrością życiową i doświadczeniem.

Zaprezentowane powyżej wyniki badań wykazały również, że emeryci wiele czasu poświęcają na oglądanie programów telewizyjnych. Wiąże się to z tym, że środki masowego przekazu tworzą podstawę systemu komunikowania się w kulturze masowej i w wysokim stopniu określają jej charakter. Dziś mass media stały się nieodłączną częścią rzeczywistości i mają silny wpływ zarówno na jednostki, jak i na określone społeczności.

Najmniej osób spośród badanych emerytów spędza swój wolny czas, uczestnicząc w działaniach klubu seniora - średnia ogólna - 1,28 p. oraz poświęca się działalności twórczej - średnia ogólna - 1,29 p. Oznacza to, że obydwie odpowiedzi mieszczą się w formule odpowiedzi negatywnej pewnej „nie”. Taka sytuacja może wiązać się z tym, że na terenie naszego kraju liczebność tego typu klubów jest stosunkowo niewielka. A w tych, które istnieją, organizacja zajęć dla seniorów pozostawia wiele do życzenia, głównie ze względu na brak specjalistycznych szkoleń dla ludzi pracujących z osobami starszymi. To z kolei może się wiązać z tym, że niewielu emerytów poświęca się działalności twórczej, gdyż właśnie w tego typu placówkach powinny panować najbardziej sprzyjające warunki do tego rodzaju działalności.

Ważnym dopełnieniem powyższych ustaleń jest analiza rodzajów kontaktów społecznych badanych emerytów. Wyniki badań (również w formie zestawienia analitycznego) przedstawia tabela 4.

Z zawartych tam danych wynika, że rodzaje kontaktów społecznych seniorów są również zróżnicowane ze względu na płeć. Kobiety pierwszą rangę przypisały kontaktom z innymi emerytami. Ta odpowiedź osiągnęła najwyższą średnią ogólną - 3,11 p., mieszcząc się w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”. Mężczyźni natomiast w pierwszej kolejności utrzymywali kontakty z osobami ze środowiska lokalnego, przy średniej ogólnej - 3,14, co odczytujemy również jako odpowiedź pozytywną niepewną „raczej tak”.

Tabela 4. Rodzaje kontaktów społecznych seniorów – zestawienie analityczne

Lp.	RODZAJE KONTAKTÓW	KOBIEТЫ N = 810		MĘŻCZYŹNI N = 458		OGÓŁEM N = 1268	
		średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru
1	z osobami z zakładu pracy	3,10	II	2,99	III	3,06	II
2	z osobami ze środowiska lokalnego	2,91	III	3,14	I	2,99	III
3	hobbystyczne	1,48	V	2,12	IV	1,71	V
4	z władzami samorządo- wymi i organizacjami pozarządowymi	1,38	VI	1,67	VI	1,49	VI
5	z innymi emerytami	3,11	I	3,06	II	3,09	I
6	z szerszym środowi- skiem społecznym	1,81	IV	2,07	V	1,91	IV
7	inne	1,15	VII	1,11	VII	1,14	VII
	ŚREDNIE WYBORU	2,13	-	2,31	-	2,20	-

W drugiej kolejności kobiety utrzymywały kontakty z osobami z zakładu pracy – średnia ogólna – 3,10 p., a mężczyźni z innymi emerytami – średnia ogólna – 3,06 p.

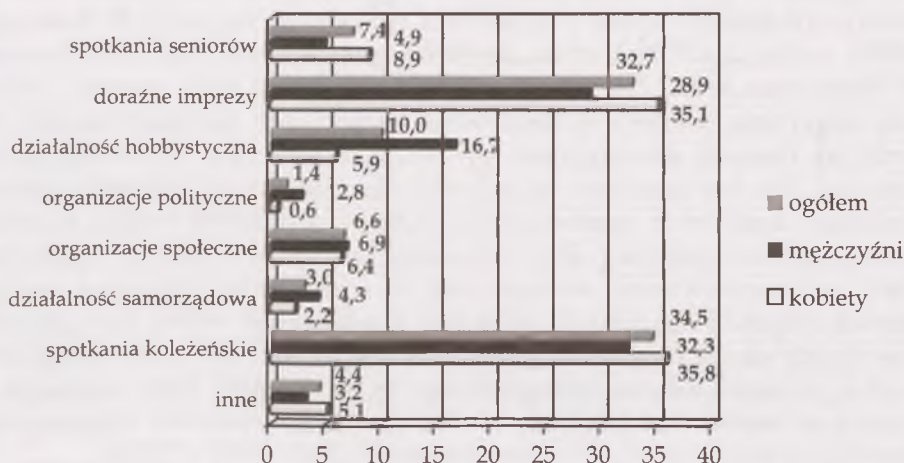
Ogólnie rzecz ujmując – badani emeryci najczęściej utrzymywali kontakty z innymi emerytami. Ta odpowiedź osiągnęła najwyższą rangę, przy średniej ogólnej – 3,09 p. Drugie miejsce zajęły kontakty z osobami z zakładu pracy, przy średniej ogólnej – 3,06 p., a następnie z osobami ze środowiska lokalnego, przy średniej ogólnej – 2,99 p.

Kolejnym uzupełnieniem powyższych ustaleń było dokonanie analizy, która pozwoliła określić formy uczestnictwa badanych emerytów w życiu społeczno-kulturalnym. Wyniki badań przedstawia wykres 4.

Przedstawione na wykresie dane wskazują, że podstawową formę uczestnictwa emerytów w życiu społeczno-kulturalnym stanowią lokalne spotkania koleżeńskie (tę możliwość wskazało 34,5% badanych przy N = 2556, w tym 35,8% kobiet przy N = 1580 i 32,3% mężczyzn przy N = 976) oraz doraźne imprezy (32,7% badanych, w tym 35,1% kobiet i 28,9% mężczyzn). Pozostałe możliwości przedstawiały stosunkowo niski odsetek, z których najczęściej wskazywana była działalność hobbystyczna – 10% badanych emerytów, w tym 5,9% kobiet oraz 16,7% mężczyzn. Na uwagę zasługuje fakt, że odsetek mężczyzn w tym przypadku był niemal trzykrotnie wyższy niż kobiet.

Wykres 4

Formy uczestnictwa w życiu społeczno-kulturalnym badanych emerytów

Najrzadszą formę uczestnictwa w życiu społeczno-kulturalnym stanowi udział w organizacjach politycznych oraz działalność samorządowa. Obie te wypowiedzi uzyskały bardzo niskie wyniki: udział w organizacjach politycznych – 1,4% badanych emerytów, w tym 0,6% kobiet oraz 2,8% mężczyzn, z kolei działalność samorządowa – 3%, w tym 2,2% kobiet oraz 4,3% mężczyzn. W tym przypadkach również odsetek mężczyzn jest zdecydowanie większy niż odsetek kobiet. Powyższy wynik wykazuje bardzo duże podobieństwo do wcześniejszych ustaleń, które wykazały, iż najmniejsza grupa emerytów utrzymuje kontakty z władzami samorządowymi i organizacjami pozarządowymi.

Znaczący w tym przypadku jest fakt, że liczba i jakość kontaktów z innymi ludźmi, a także instytucjami w okresie starości jest konsekwencją wcześniejszego trybu życia. Osoby aktywne, utrzymujące żywe kontakty społeczne w okresie aktywności zawodowej, będą starały się również, w miarę swych możliwości, podtrzymywać istniejące więzi, przebywając na emeryturze. Relacje z innymi ludźmi mogą być mniej intensywne lub przybrać inny charakter (np. kontakty osobiste mogą być zamienione na korespondencję), ale będą się one utrzymywały. Istotne jest również to, że śmierć członków rodziny i przyjaciół osób starszych wpływa na zawężanie kręgu ich znajomych. Również przejście na emeryturę czy choroba mogą spowodować izolację niektórych z nich od uczestnictwa w życiu społecznym.

Ważny aspekt prezentowanych badań stanowiła analiza orientacji aksjologicznych osób przebywających na emeryturze. W tym kontekście należy zwrócić uwagę na fakt, że szczególnie ważnymi wyznacznikami systemów wartości tych osób są następujące czynniki: polityka społeczna wobec ludzi w podeszłym wieku i związana z nią pozycja tej grupy w społeczeństwie, model bądź styl życia zarówno postulowany, jak i realizowany w określonym kraju, jak i w określonej subkulturze ludzi starych. Ważną rolę odgrywają postawy społeczeństwa wobec osób starzejących się i starych, jak również stereotypowe wyobrażenia dotyczące człowieka starego i starości. Nie bez znaczenia są indywidualne możliwości jednostki i szanse realizacji określonych wartości przez ludzi w podeszłym wieku, doświadczenia życiowe, przebieg dotychczasowej kariery zawodowej i społecznej. Silny wpływ na systemy wartości osób w wieku senioralnym ma również stopień zaspokojenia potrzeb człowieka w podeszłym wieku, jego aktualne i perspektywiczne pragnienia, dążenia, oczekiwania, cele i zadania życiowe, a także uwarunkowania demograficzne, np. wiek i płeć, które wpływają na zmiany w osobowości człowieka, a z kolei wybrane elementy struktury osobowości na orientację aksjologiczną jednostki (Zych 1999, s. 78-79).

Analiza wyników badań dotyczących systemu wartości, akceptowanych przez ludzi w wieku senioralnym, miała na celu ukazanie świata dominujących i ginących wartości, a tym samym na strukturę orientacji aksjologicznych tej generacji. Dlatego też w toku badań emeryci określali rangę dla wartości uniwersalnych rzutujących na sposób ich życia emerytalnego⁷. Wyniki badań, w formie zestawienia analitycznego, przedstawia tabela 5.

Zawarte w tabeli 5 dane wskazują na to, że emeryci, bez względu na płeć, w pierwszej kolejności najwyższą rangę przypisali rodzinie (32,5% przy N = 1268). Ten wynik wydaje się zgodny z ustaleniami, które wykazały, że emeryci najwięcej wolnego czasu poświęcają rodzinie. Tak wysoka ranga wartości uniwersalnej, którą jest rodzina nie dziwi, gdyż jest ona tą szczególną wartością, która niemal we wszystkich badaniach prowadzonych od wielu lat zajmuje najwyższą rangę⁸.

⁷ Spośród przedstawionych im wartości uniwersalnych badani mieli za zadanie wybrać tylko trzy i nadać im odpowiednią rangę w skali od 1 do 3. Uzyskanym odpowiedziom zostały przydzielone punkty i odpowiednio pomnożone: 1. miejsce razy 3 punkty, 2. miejsce razy 2 punkty i 3. miejsce razy 1 punkt, w wyniku czego otrzymano określone wartości punktowe.

⁸ Ciekawy punkt odniesienia dla powyższych analiz stanowią badania Z. Wiatrowskiego prowadzone w latach 2001–2003, zaprezentowane w książce *Praca w zbiorach wartości pracujących, bezrobotnych i młodzieży szkolnej* (Włocławek 2004). Badania te przeprowadzono wśród osób pracujących zawodowo, bezrobotnych i młodzieży szkolnej oraz studentów studiów dziennych i zaocznych w środowisku Torunia, Bydgoszczy, Włocławka i Olecka. Przebadano ogółem ponad 5 tysięcy osób. Spośród wielu aspektów analizie poddano wartości uniwersalne, najbardziej wpływające na kształt życia badanych. Analizy wyników badań wykazały, że wyboru tej wartości na pierwszym miejscu dokonało 55,4% badanych osób pracujących zawo-

Tabela 5. Wartości uniwersalne rzutujące na sposób życia emerytalnego badanych osób – zestawienie analityczne

Lp.	WARTOŚCI UNIwersALNE	KOBIEТЫ N = 810			MĘŻCZYŹNI N = 458			OGÓŁEM N = 1268		
		Wart. punkt. N = 4831	%	Ranga wyboru	Wart. punkt. N = 2743	%	Ranga wyboru	Wart. punkt. N = 7574	%	Ranga wyboru
1	prawda	647	13,4	III	331	12,1	III	978	12,9	III
2	miłość	426	8,8	IV	168	6,1	VI	594	7,8	VI
3	piękno	63	1,3	X	34	1,2	XII	97	1,3	XII
4	religia i Bóg	769	15,9	II	254	9,3	V	1023	13,5	II
5	pokój	198	4,1	VII	118	4,3	VIII	316	4,2	VII
6	sprawiedliwość	356	7,4	VI	263	9,6	IV	619	8,2	V
7	praca	168	3,5	VIII	125	4,6	VII	293	3,9	VIII
8	rodzina	1617	33,5	I	842	30,7	I	2459	32,5	I
9	państwo	77	1,6	IX	101	3,7	IX	178	2,3	IX
10	pieniądze	417	8,6	V	360	13,1	II	777	10,2	IV
11	nauka (edukacja)	39	0,8	XII	66	2,4	XI	105	1,4	XI
12	demokracja	54	1,1	XI	81	2,9	X	135	1,8	X
	ŚREDNIE WYBORÓW	403	8,3	-	229	8,3	-	631	8,3	-

Analiza wyników niniejszych badań wykazała, że drugą rangę emeryci przypisali wartości, jaką jest religia (13,5%). Jednakże w tym przypadku odpowiedzi kobiet i mężczyzn znacznie się różniły. Dla kobiet religia i Bóg, to wartości, które zajmują drugie miejsce (15,9%, przy N = 810), z kolei dla mężczyzn dopiero miejsce piąte (9,3%, przy N = 458). Mężczyźni na drugim miejscu jako wartość wskazywali pieniądze - 13,1%.

Wysoka ranga wartości, jaką jest religia i Bóg, zwłaszcza wśród kobiet, może wiązać się z tym, że Polska jest krajem, w którym najwięcej wiernych gromadzi Kościół katolicki, do którego przynależy około 95% wierzącej części społeczeństwa. Problem stanowić może szacunek dla wartości religijnych jako takich, biorąc pod uwagę istniejący na świecie religijny pluralizm. Jednakże pytania zawarte w kwestionariuszu nie były skonstruowane na tyle szczegółowo, aby ten aspekt wyjaśnić.

Trzecią rangę emeryci przyznali (w tym przypadku również bez względu na płeć) wartości, jaką jest prawda (12,9%). Prawda stanowi naczelną wartość poznawczą, a zarazem podstawową kategorię filozoficzną, której rozumienie można przedstawić jako zgodność sądów z rzeczywistym sta-

dowo, 60% osób bezrobotnych i 48,4% młodzieży szkolnej. Tak więc, zaprezentowane wybory emerytów zdają się tylko potwierdzać tę tendencję.

nem rzeczy. Doniosłość prawdy uwidacznia się w wielu różnych dziedzinach ludzkiej działalności, a z zaprezentowanych badań wynika, że dla osób w wieku senioralnym ma ona bardzo duże znaczenie. Można domniemywać, że lata doświadczeń i osobistych przeżyć badanych ugruntowały tak wysoką rangę dla tej wartości.

Wysoką oceną emerytów cieszyła się wartość, jaką są pieniądze (IV ranga wyboru, w tym II ranga wśród mężczyzn i V ranga wśród kobiet), co może się wiązać z tym, że pieniądze stanowią, zwłaszcza dla mężczyzn, odpowiednik wartości materialnych, a konfrontacja z rzeczywistością wymaga dużej troski o nie. Od nich bowiem w dużym stopniu zależy jakość życia emerytów, a niejednokrotnie także ich rodzin.

Emeryci bardzo nisko ocenili wartości, jakimi są: piękno - XII ranga wyboru oraz nauka (edukacja) - XI ranga wyboru. Tak niska ocena piękna jako wartości w mniemaniu emerytów może wynikać z faktu, że jest to pojęcie trudne do zdefiniowania, jak również może występować w wielu różnorodnych aspektach (piękno duchowe, moralne, naturalne, obiektywne, subiektywne itp.). Można więc domniemywać, że ze względu na swoją wieloznaczność, piękno jako wartość ma wśród badanych emerytów niewielkie znaczenie.

Niepokoiki niska ranga dla wartości, jaką zajmuje nauka (edukacja) wśród osób w starszym wieku. Można to przypisać stereotypowemu myśleniu, że w tym wieku człowiek już niewiele może się nauczyć, lecz taka interpretacja wydaje się niewystarczająca. Nie da się ukryć, że wiedza zawsze stanowiła ważny element rozwoju ekonomiczno-społecznego ludzkiej cywilizacji. Problem stanowi jedynie pytanie, czy społeczeństwo polskie rozumie, jakie znaczenie ma nauka i edukacja, będące fundamentami „społeczeństwa wiedzy”, dla rozwoju społecznego kraju? Zaprezentowane powyżej wyniki badań wskazują, że starsze pokolenie jeszcze tego sobie nie uświadamia.

W przedstawionym opracowaniu podjęto próbę ukazania, jakie są przeżycia oraz orientacje aksjologiczne osób starszych po ich przejściu na emeryturę, w kontekście działalności zawodowej, na przykładzie badań w województwie kujawsko-pomorskim.

Zaprezentowane rozważania nie wyczerpują zakresu przedstawionego problemu, jak również sposobu jego rozstrzygnięcia, a wszelkie przemyślenia oraz wnioski nie stanowią ostatecznych rozwiązań. Przedstawione rozważania natury teoretyczno-empirycznej stanowią próbę ukazania, jak ważna jest problematyka dotycząca funkcjonowania emeryta we współczesnym społeczeństwie polskim. Mają one stanowić przesłankę do zwrócenia uwagi na konieczność prowadzenia szerszych badań i analiz oraz przedstawienia praktycznych rozwiązań w zakresie problematyki związanej ze starzeniem się społeczeństw.

BIBLIOGRAFIA

- Cudak H. (1999), *Znaczenie rodziny w rozwoju i wychowaniu małego dziecka*, Warszawa, Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej.
- Dyczewski L. (1994), *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze*, Lublin, KUL.
- „Gazeta Prawna” z dnia 20 marca 2006 r. www.GazetaPrawna.pl
- Nowak S. (1998a), *Raport o sytuacjach polskich rodzin*, Warszawa, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów.
- Nowak S. (1998b), *Spółeczeństwo polskie drugiej połowy lat osiemdziesiątych. Próba diagnozy stanu świadomości społecznej*, „Studia Socjologiczne” nr 1, Warszawa.
- Szajek S. (1989), *System orientacji i poradnictwa zawodowego*, Warszawa, PWN.
- Szukielójć-Bieńkuńska A. (1997), *Wskaźniki ubóstwa (na podstawie badań budżetów domowych)*, Warszawa GUS.
- Zrałek M. (2002), *Środowisko mieszkalne ludzi starych*, w: L. Frąckiewicz (red.), *Polska a Europa. Procesy demograficzne u progu XXI wieku. Proces starzenia się ludności Polski i jego społeczne konsekwencje*, Katowice, Polskie Towarzystwo Polityki Społecznej.
- Zych A. (1999), *Człowiek wobec starości. Szkice z gerontologii społecznej*, Katowice, BPS.